

luvussa Drift. Muuttuminen on synkronisiin tiloihin verrattuna primaaria, ja sitä hallitsee teleologia, eivät kausaalisuhteet. Kieli pyrkii johonkin, kielen puhujat pyrkivät johonkin. Kehityssarjojen ja »virtausten» teleologiaa on pyrkimys ikonisuuteen ja systeemin muodostumiseen. Jokin ominaisuus voi analogian välityksellä tarttua yksiköstä toiseen ja tulla kielessä yhä yleisemmäksi. Myös tunnusmerkkisyys ja frekvenssi ovat ohjailevia osatekijöitä.

Kirjan lopussa on laaja lähdeluettelo, joka on kaksiosainen ja hieman hankalakyttöinen.

Kaiken kaikkiaan näyttää siltä, että analogian käsite voisi hedelmöittää monia kielentutkimuksen aloja. Erityisen mielenkiintoinen on sen kahtalainen luonne: Toisaalta se ilmenee *assosiaatio*ssa, siinä, miten yksiköitä on totuttu ajattelemaan toistensa yhteydessä; kyse on tavasta, deduktiivisesta ajattelusta. Puhunta syntyy kielestä deduktion kautta. Toisaalta analogia voi ilmetä *bisotiaatio*na, jossa havaitaan uusia samankaltaisuuksia, yhdistetään ennen erillään olleita yksiköitä. Tämä on abduktiivista ja aktiivista siirtymistä puhunnasta kieleen, kielen oppimisen ja kreatiivisuuden perusta. On tärkeää huomata, että Anttila ei esitä tätä jakoa synkronian ja diakronian jakoon yhtyväksi. Abduktio-käsitteellä on tietysti vahva selitysvaima kielihistoriassa, mutta deduktio on muutoksessakin sen välttämätön pari.

Uskoisin, että suomalaisetkin kielitieteilijät ryhtyvät mielellään kehittämään Anttilan ajatuksia. Eräät fennougristikkassa esiintyneet fonemisointiongelmien hahmoteoreettiset ratkaisut tai vaikkapa Virittäjän vuoden 1976 ensimmäisen vihon eräät artikkelit osoittavat, että tämän-suuntaista perinnettä on meillä jo olemassa. Analogy-teoksen ennakkoluulottoman kokonaisvaltainen näkemys kielestä vahvistaa tämän suuntauksen teoreettista pohjaa.

Jouko Lindstedt

Suomen ruotsalaismurteiden sanakirja

OLAV AHLBÄCK *Ordbok över Finlands svenska folkml.* Häfte 1 (band I:1) *abbal-bister*, Häfte 2 (band I:2) *bistog-bät*. Forskningscentralen för de inhemska språken, Skrifter 1. Helsingfors 1976, 1978. 28 + 388 sivua.

Ruotsin murteista on ilmestynyt lukuisia sanakirjoja. Mainittakoon niistä Joh. Ihen Swenskt dialect lexicon (1766), Pehr Stenbergin (1804) *Ordbok över Umemålet* (1966), J. E. Rietzin *Ordbok öfver svenska allmogespråket* (1867, sisältää runsaasti tietoja myös Suomen ruotsalaismurteiden sanoista), *Ordbok öfver allmogeor d i Helsingland* (1873), Adolf Noreenin *Ordbok öfver Fryksdalsmålet samt en ordlista från Värmlands Älfödal* (1878), Carin Pihlin *Överkalixmålet* (1924), Johan Nordlanderin *Ordbok över Multråmålet* (1933), John Jacobssonin *Skreamålets ordförråd omkring 1900* (1966), Gideon Danellin *Ordbok över Nuckömmålet [Viron ruotsalaismurre]* (1951; täydennysosa F. Isberg 1970) sekä Säven ja Gustavssonin *Gottländsk ordbok I—II* (1918—1945), Levanderin ja Björklundin *Ordbok över folkmlen i Övre Dalarna* (1961—), Klintbergin ja Gustavssonin *Laumålet på Gotland* (1972—).

Suomessa on vanhastaan harrastettu sekä Suomen että Baltian ruotsalaismurteiden keruuta. On julkaistu myös useita sanakirjoja ja sanaluettelaita, mm. A. O. Freudenthal: *Bidrag till en ordbok öfver Närpesmålet* (1878) ja *Vöråmålet* (1889), Herman Vendell: *Samlingar af ord ur nyländska allmogemålet* (1884), *Ordlista öfver det svenska allmogemålet i Finnby kapell af Björnå socken i Åbo län* (1890) ja *Ordbok öfver Pedersöre-Purmomålet i Österbotten* (1895), K. J. Hagfors: *Gamlakarlebymålet* (1891), Anton Karsten: *Kökarmlät* (1892). Yhdessä Freudenthal ja Vendell julkaisivat teoksen

Ordbok öfver estländsksvenska dialekterna (1886).

Vendellin pääteos on Ordbok över de östsvenska dialekterna (1904—1907), joka sisältää paitsi suomen- myös baltianruotsia. Sanakirjaan on otettu ensinnäkin kaikki »puhtaat murre sanat», toiseksi ne kirjakielen sanat, joilla murteissa oli kirjakielen kielestä poikkeava merkitys, ja kolmanneksi jonkin verran kirjakielen sanoja, jotka muodoltaan varioivat murteissa. Vendellin 1200-sivuisen ÖO:n täydennykseksi julkaisi V. E. V. Wessman 1926—1932 yli 700-sivuisen SO:n (Samling av ord ur östsvenska folk-mål). Hän noudatti jokseenkin tarkoin Vendellin toimitusperiaatteita.

Laajuudestaan huolimatta Vendellin ja Wessmanin sanakirjat eivät enää tyydytä nykyisen kielentutkimuksen tarpeita. Niistä ei juuri löydy sanojen käyttöä valaisevaa esimerkistöä, ja niiden aineisto on ollut niukanlainen. Ruotsalaismurteiden tutkimus on suuresti edistynyt puolen vuosisadan kuluessa, ja Folkmålskommissionen on yhteistyössä Svenska Litteratursällskapet i Finlandin kanssa arkistoinut vuosina 1945—1975 noin 830 000 uutta sanatietoa. Folkmålskommissionen perustettiin v. 1927, ja sen esikuvana oli kolme vuotta vanhempi suomenkielinen Sanakirjasäätiö. Toisen maailmansodan jälkeen ruotsalaismurteiden sanakirjahanke alettiin toteuttaa määrätietoisesti. Sanakirjaan päätettiin sisällyttää vain suomenruotsi ja periaatteessa sen kaikki sanat. Ordbok över Finlands svenska folk-målin eli FO:n päätoimittajaksi kiinnitettiin v. 1959 prof. Olav Ahlbäck, joka seuraavana vuonna aloitti artikkelien kirjoittamisen. Nyt ilmestyneiden kahden ensimmäisen vihkon artikkelit ovatkin Ahlbäckin käsialaa. Sana-artikkelien tarkistus- ja täydennystyöhön on osallistunut Per Henrik Solstrand. Nykyisin toimitukseen kuuluvat lisäksi Ann-Marie Ivars ja Peter Slotte.

Uusi sanakirja perustuu sadan vuoden kuluessa kerättyyn (julkaistuun ja julkaisemattomaan) materiaaliin, ja siitä tulee

noin neljä kertaa laajempi kuin Vendellin ÖO, yli 4000-sivuinen ja 7-osainen. Kukin osa julkaistaan kolmena vihkona, jotka suunnitelman mukaan ilmestyvät aluksi parin vuoden välein, myöhemmin hiukan tiheämmin. Ruotsalaismurteiden sanakirjasta tulee siis suunnilleen samankokoinen, ehkä hiukan laajempi kuin Karjalan kielen sanakirjasta (tämä käsittää valmistuttuaan kuusi osaa). KKS:n sivu on hivenen vetävämpi, mutta esimerkistön suomenkieliset selitteet vievät siitä oman osansa.

Ensimmäisen vihkon alussa on parikymmensivuinen johdanto, josta ilmenevät mm. sanakirjan historia, lähteet, sisältö ja toimitusperiaatteet. Foneettista merkintää valaisee taulukko, jossa on kolme merkintätapaa: fin beteckning, grov beteckning, landsmålsalfabet; viimeksi mainittua sanakirja ei käytä. Kartasta ilmenevät suomenruotsin alue sekä alue- ja pitäjälähenteet. Pitäjien ruotsinkielisen väestön absoluuttista ja prosentuaalista määrää v. 1900 ja 1970 kuvaa taulukko.

Lukija vakuuttuu siitä, että toimitusperiaatteita on tarkoin harkittu ja niitä on noudatettu johdonmukaisesti. Sanakirja nojautuu pitkään ruotsinkielisten sanakirjojen perinteseen. Tärkeä esikuva on ollut Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien (SAOB). Niinpä hakusana on SAOB:n mukainen, mikäli sana esiintyy SAOB:ssa; merkityksenselitteet noudattavat SAOB:n periaatteita, samoin esim. yhdyssanojen esitysjärjestys. Vaikka sanakirjan volyymi onkin melkoinen, artikkelit ovat pikemminkin »riisuttuja» kuin paisuteltuja. Olisiko sittenkin pitänyt antaa sanakirjalle alun alkaen väljemmät puitteet?

Suomenkielisestä lukijasta kirja vaikuttaa hiukan raskaslukuiselta, mikä voi johtua useastakin seikasta. Typografisia keinoja on käytetty aika runsaasti — ehkä tarpeettomastikin: puolilihavalla on laadottu paitsi hakusanat ja merkitysryhmänumerot myös viittauserot (sana, johon viitataan, on harvennettu, mutta sen merkitysryhmä ilmaistaan puolilihavalla

kirjasinlajilla), mikä on hämäävää; karkeassa murteenmerkinnässä käytetty corpus ja selitteiden petiitti eivät ehkä aina erotu riittävän selvästi toisistaan. Artikkelit ovat tiiviitä, usein luettelomaisia ja sisältävät runsaasti lyhenteitä. Tässä kuvastuu tietysti kirjoitustavan taloudellisuus, joka ilmenee muullakin tavoin: artikkelissa ei koskaan ole kappalejakoja eikä juuri merkitysten porrastusta (I.1.a. tms.), yhdyssanajonoa ei katkaista aakkosjärjestyksen vaatimuksesta, esimerkkejä annetaan säästeliäästi ja ryhmittelemättä. Sitä vastoin sanan äänneasut on yleensä lueteltu pitäjittäin artikkelin alussa; monesti äänneasut kuitenkin jäävät artikkelin ainoaksi tai lähes ainoaksi murreainekseksi. Esim. *barn*-artikkelissa (yhteensä 17 riviä) asuja on lueteltu 10 riviä ja merkitysryhmät (3) on saatu mahtumaan 7 riviin; vain viimeisestä ryhmästä on murre-esimerkki; artikkelista viitataan sananparsien ja uskomusten osalta Finlands svenska folkdikning-teokseen. (Vrt. esim. Lea Lampénin Ruotsalais-suomalaiseen suursanakirjaan, jossa on s.v. *barn* 13 esimerkkiä tai fraasia.) Yhdyssanojen varsin suurta osuutta kuvaa se, että esim. *barn*-alkuisia yhdyssanoja on murre-sanakirjassa viidettä sivua.

Johdannossa ilmoitetaan, että päämerkitykset on numeroitu, alamerkitykset osoitettu poikkeuksellisesti kirjaimin. Tällaisen hierarkian toteutus ei ole helppoa, ja ehkä se ei ole tarpeenkaan. Kun esim. maksaruohon nimitys *bergfläsk* on saanut kolme »päämerkitystä» [»1) fetblad, Sedum Telephium. Vå Kö Fö. — 2) gul fetknopp, Sedum acre. Le Kö So. — 3) sedum. Ku Ho.»], odottaisi jaottelua myös s.v. *berg*. 19-rivinen *berg* on kuitenkin jakamaton yksikkö. Paitsi päämerkityksistä voitaneen sana-artikkelien jäsenyksessä lähteä käyttöyhteyksistä, ruotsissa nähdäkseen esim. prepositioilmauksista (*i bergen, under bergen* yms.). Taloudellisuuden periaate pakottaa tietenkin karsimaan fraasialainesta, jonka esittäminen ei onnistu aivan lyhykäisesti. Sanakirjasta on karsittu myös merkityksenselitteitä.

Useista artikkeleista selite puuttuu, mutta tämä ei ilmeisesti aiheuta lukijalle hankaluuksia.

Näyttää siltä, että Suomen ruotsalaismurteiden sanakirjaan on pyritty ottamaan tosiaan kaikki sanat, jotka on murteista pantu muistiin. Joskus herää epäily sanan tarpeellisuudesta: tarvitaanko sanakirjassa esim. Kirkkonummen murteen *abrakadabraa* taikka Kumlingen murteen *asperinia*? Suomenkielistä lukijaa kiinnostavat suomalaiset lainat, sellaiset kuin *apilähö, aro, asento, asia* jne., jotka ovat saaneet sanakirjassa oman artikkelinsa. Kun kirjataan koko sanasto, tulee yhdyssanoista helposti pulma. Harkinnanvaraisesti voitaisiin tilapäiset ja itsestäänselvät yhdyssanat usein sivuuttaa; ehkä niistä kannattaisi esittää näytteitä perusosan yhteydessä. Yhdyssana saattaa välistä kuvata pikemminkin sanastajan metodia kuin murteen käytäntöä — esim. nauvolaiset yhdyssanat *partumangsbänk, -dör, -hål, -lock, -tunna* joutaisivat pois (riittäisi asu *partumang* s.v. *appartemang* 'avträde'); Nauvosta näkyy olevan yli 50 000 sanatietoa vuosilta 1905—1911. Samanlaista yhdyssanatehtailua ovat harrastaneet eräät vuosisadan alun suomen murteiden kerääjät, jotka käyttivät apuneuvona aakkosellista E. A. Ekmanin Keräilysanastoa. — Yhdyssanojen selitteissä näyttävät kansatieteelliset seikat painottuvan; esim. Bergön ja Korsnäsin *bakkista* on saanut 7 riviä, yleinen *bakifrån* vain 3. Kansatieteellisten paikallispiirteiden ym. kielenulkoisten seikkojen kuvaus on kiintoisaa ja perusteltavissa, mutta olisin kuitenkin odottanut tavallisesta kielenkäytöstä ja tavallisista sanoista enemmän näytteitä.

Tieteellinen sanakirja rakentuu dokumenttien, muistiinpanojen, varaan. Kenttäkerääjän työskentelytapa, sanalipunkirjoitustekniikka, aineksenvalinta ja koulutus kuvastuvat sanakirjassa. Se, että tavallisista sanoista kirjoitetut artikkelit eivät aina sisällä näytteitä elävästä puheesta, ilmentääkin ehkä enemmän keruutyön painopistettä kuin toimitusperiaatteita. Toisaalta lukijan oletetaan täydentävän

tarvittaessa tietojaan esim. SAOB:sta. Yhdyssanojen runsaus kuvaa sekin keruutekniikkaa: jos kerääjä tekee yhden sanalipun *berg*-sanasta ja samoin jokaisesta mahdollisesta *berg*-alkuisesta yhdyssanasta, yhdyssanojen osuus tietenkin korostuu. Sekä ruotsissa että suomessa yhdyssanoja tuotetaan varsin produktiivisesti, mutta niiden leksikaalinen itseisarvo on useasti vähäinen. Sellaisenaan ne kyllä kuvaavat kielen sananmuodostustapaa.

Olen vertaillut eräitä FO:n artikkeleita vastaaviin Suomen murteiden sanakirjan (käsikirjoituksen) artikkeleihin. Muistetakoon, että SMS:sta tulee n. 20 000-sivuinen ja että suomen murteiden kieli-alue ja kokoelmat ovat vastaavasti laajemmat. Näin ollen on ymmärrettävää, että SMS:n artikkelit ovat usein paljon laajempia. Ne ovat myös pitemmälle porrastettuja, ja niissä on esimerkistöä selvästi runsaammin. SMS:n artikkeleista on kansatieteellistä ainesta viime aikoina jonkin verran karsittu ja kieliainekselle pantu pääpaino.

Itse kielimuoto, sanakirjaperinne sekä aineskokoelmien laajuus ja luonne aiheuttavat sen, että Suomen ruotsalaismurteiden sanakirjan toimitusperiaatteet poikkeavat jonkin verran Suomen murteiden sanakirjan (ja toisaalta esim. Karjalan kielen sanakirjan) toimitusperiaatteista. Edellä on FO:ta tarkasteltu hiukan SMS:n näkökulmasta, mutta tämä on käsitettävä ensisijaisesti vertailuksi. Ei olisi nähdäkseni tarkoituksenmukaista pyrkiä yhdenmukaiseen käytäntöön sanakirjoissa, jotka jo lähtökohdiltaan ovat selvästi erilaiset. Tärkeintä on, että sanakirjan käyttäjä pystyy hyödyntämään sanakirjaa mahdollisimman tehokkaasti: Ilmeisesti *Ordbok över Finlands svenska folkmål* täyttää hakuteoksena hyvin käyttäjiensä tarpeet. Se on tietenkin ruotsin kielen tutkijoille korvaamaton apuneuvo. Suureksi hyödyksi se on myös suomen kielen tutkijoille, jotka sitä käyttäen voivat vastedes entistä helpommin selvittää sanojen lainautumista ja naapurikielten välisiä

kontakteja. Jo sanakirjan ensimmäisen vihkon lehteily paljastaa sen »kielisukulaisuuden», joka yhdistää esim. suomen länsimurteet ja suomenruotsin. SMS:n toimitustyössä FO:sta on hyötyä aina kun kirjoitetaan artikkeleita myöhäisistä ruotsalaisista lainoista.

Jaakko Siivola